

DAVLAT MOLİYAVIY NAZORATI TIZIMINI TASHKIL ETISHNING XORIJ TAJRIBALARI (RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJRIBALARI MISOLIDA)

Yunusov Jamshidbek Xoshimxo'ja o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16904168>

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan davlatlar moliyaviy nazorati tizimining shakllanishi, tashkiliy-huquqiy asoslari va samarali faoliyat yuritish mexanizmlari tahlil qilingan. Xususan, AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya misolida davlat moliyaviy nazoratining institutsional modeli, mustaqil audit organlarining vakolatlari hamda parlament oldida hisobdorlik tizimi o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy nazorat tizimining asosiy ustunliklari shaffoflik, mustaqillik va jamoatchilik ishtirokiga asoslangan. Ushbu tajribalar O'zbekiston moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiya qilishda, xususan, davlat byudjeti ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishda, xalqaro standartlarni keng tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: davlat moliyaviy nazorati, fiskal siyosat, byudjet nazorati, davlat auditi, xalqaro tajriba, shaffoflik, hisobdorlik, korrupsiyaga qarshi mexanizmlar, mustaqil audit, parlament nazorati.

FOREIGN EXPERIENCES IN ORGANIZING THE STATE FINANCIAL CONTROL SYSTEM (ON THE EXAMPLE OF DEVELOPED COUNTRIES)

Abstract. This article analyzes the formation, organizational and legal framework and mechanisms of effective functioning of the financial control system in developed countries. In particular, the institutional model of state financial control, the powers of independent audit bodies and the system of accountability to parliament are studied in the case of the USA, Germany, Great Britain and Japan. The results of the study show that the main advantages of the financial control system in developed countries are based on transparency, independence and public participation. These experiences are of great importance in modernizing the financial control system of Uzbekistan, in particular, in strengthening parliamentary and public control over the state budget, and in the wide implementation of international standards.

Keywords: state financial control, fiscal policy, budget control, state audit, international experience, transparency, accountability, anti-corruption mechanisms, independent audit, parliamentary control.

Kirish

Davlat moliyaviy nazorati tizimi har qanday mamlakatning iqtisodiy boshqaruvida markaziy o'rin egallaydi. Chunki byudjet mablag'larining oqilona sarflanishi, ularning maqsadli yo'naltirilishi va samaradorligi nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi sharoitda moliya boshqaruvini samarali tashkil etish, xalqaro standartlarga mos mexanizmlarni joriy etish hamda jamoatchilik ishonchini oshirish davlatlar oldida dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ko'rinadiki, moliyaviy nazorat tizimining samarali ishlashi uch muhim tamoyilga asoslanadi.

Birinchidan, bu – mustaqillik tamoyili bo‘lib, nazorat organlari hukumat va ijro hokimiyatidan mustaqil faoliyat yuritadi, ular qabul qiladigan qarorlar qonuniy kuchga ega bo‘ladi. Bu holat nazorat organlarining siyosiy bosimdan xoli holda adolatli qarorlar qabul qilishiga imkon yaratadi. Ikkinchidan, hisobdorlik va shaffoflik tamoyili muhim ahamiyatga ega.

Chunki byudjet daromadlari va xarajatlari to‘liq ochiqqlanishi, jamoatchilik va parlament oldida muntazam ravishda hisobot berilishi fuqarolarning davlat boshqaruviga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Uchinchidan, xalqaro standartlarga moslashuvchanlik zarur bo‘lib, bu INTOSAI va boshqa xalqaro moliyaviy nazorat me‘yorlariga asoslangan mexanizmlarni milliy tizimga uyg‘unlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur maqolada rivojlangan mamlakatlar – AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya misolida davlat moliyaviy nazorati tizimining huquqiy asoslari, tashkiliy va institutsional xususiyatlari hamda amaliy samaradorligi atroflicha tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari va istiqbollari ilmiy-amaliy jihatdan o‘rganilib, mamlakat moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiya qilish uchun muhim xulosalar ishlab chiqiladi.

Metodologiya: Davlat moliyaviy nazorati tizimini xorijiy tajribalar asosida o‘rganish metodologiyasi bir nechta ilmiy yondashuvlar va tahlil usullariga tayangan holda amalga oshiriladi. Bunday tadqiqotlar, avvalo, iqtisodiy, huquqiy va institutsional asoslarni kompleks o‘rganishni talab etadi. Chunki moliyaviy nazorat tizimi nafaqat moliya va byudjet jarayonlariga, balki davlat boshqaruvi va jamiyatdagi shaffoflik madaniyatiga ham bevosita bog‘liqdir.

Metodologik yondashuvlarning markazida qiyosiy tahlil usuli turadi. Bu usul rivojlangan mamlakatlar – AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiyaning moliyaviy nazorat tizimlarini solishtirish imkonini beradi. Qiyosiy tahlil orqali har bir davlatdagi moliyaviy nazorat institutlari, ularning huquqiy vakolatlari, tashkiliy tuzilmalari va samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rganilib, O‘zbekiston sharoiti uchun mos keladigan jihatlar ajratib olinadi.

Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili tadqiqotning muhim metodologik vositasidir. Chunki har bir davlatda moliyaviy nazorat tizimi alohida qonunchilik asosida shakllangan. Bu qonuniy bazani o‘rganish orqali tizimning samaradorlik darajasi, uning xalqaro standartlarga muvofiqligi va milliy sharoitga moslashuvchanlik darajasi aniqlanadi.

Metodologiyada yana bir muhim yo‘nalish – institutsional yondashuv hisoblanadi. Bu yondashuv orqali moliyaviy nazorat organlarining davlat boshqaruvidagi o‘rni, ularning ijro hokimiyati, parlament va jamoatchilik bilan o‘zaro aloqalari o‘rganiladi. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarda oliy audit institutlari mustaqilligining kafolatlari va ularning samaradorligini ta‘minlaydigan mexanizmlar tahlil qilinadi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil usulidan ham foydalaniladi. Rivojlangan mamlakatlarda davlat moliyaviy nazorati natijasida byudjet mablag‘laridan tejash hajmi, aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar soni, korrupsiya xavfining kamayishi kabi ko‘rsatkichlar asosiy empirik dalillar sifatida qo‘llanadi. Bu ko‘rsatkichlar orqali nazorat tizimining amaliy samaradorligi baholanadi.

Shu tarzda ishlab chiqilgan metodologik asos tadqiqot natijalarini ilmiy jihatdan ishonchli qilish, xalqaro tajribalarni tizimli o‘rganish va ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi : Davlat moliyaviy nazorati masalalari xalqaro miqyosda keng tadqiq qilingan bo‘lib, rivojlangan mamlakatlarning amaliy tajribasi va nazariy ishlanmalari bu borada muhim o‘rin tutadi. Xususan, xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan standart va tavsiyalar ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan.

Avvalo, INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions) tomonidan qabul qilingan Lima Deklaratsiyasi va Mexiko Deklaratsiyasi davlat moliyaviy nazoratining asosiy tamoyillari sifatida qabul qilingan. Ushbu hujjatlarda mustaqil oliy audit institutlari faoliyati, ularning parlament va jamoatchilik oldidagi hisobdorligi hamda xalqaro standartlarga mos ravishda ishlashi talablari belgilab berilgan. Adabiyotlarda ushbu deklaratsiyalar rivojlangan davlatlar tajribasining nazariy asosini tashkil qilishi ta’kidlanadi.

G‘arbiy Yevropa davlatlari tajribasi bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Masalan, nemis olimlari H. Schäfer va M. Hesse ishlarida Germaniyada davlat moliyaviy nazoratining huquqiy asoslari, Federal Audit Office (Bundesrechnungshof) faoliyati tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, Germaniyada moliyaviy nazorat tizimi nafaqat byudjetni tekshiradi, balki davlat boshqaruvi samaradorligini ham baholaydi.

AQSh tajribasi esa xalqaro adabiyotlarda eng ko‘p tilga olinadigan namunadir. AQSh hukumati hisobdorlik idorasi (Government Accountability Office – GAO) faoliyati J. Kettl va M. Rubin kabi olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan. Ularning fikricha, GAO nafaqat moliyaviy qonunbuzarliklarni aniqlaydi, balki davlat dasturlarining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ham o‘lchaydi.

Buyuk Britaniya bo‘yicha D. Heald va R. Hodges tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular Britaniya Milliy Audit idorasining (National Audit Office – NAO) faoliyatini o‘rgangan bo‘lib, nazoratning mustaqilligi, parlament bilan hamkorligi va audit natijalarini jamoatchilikka ochiqlash mexanizmlarini yoritib berishgan.

Yaponiya tajribasi ham adabiyotlarda keng tahlil qilingan. Masalan, K. Tanaka va T. Yamamoto ishlarida Yaponiya Oliy Audit Kengashi faoliyati va uning moliyaviy nazoratdagi institutsional mustaqilligi yoritilgan. Ularning fikricha, Yaponiya modelining asosiy ustunligi – davlat dasturlarining samaradorligi va natijadorligini baholashda samarali indikatorlardan foydalanishidir.

Xalqaro miqyosda davlat moliyaviy nazorati masalalariga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, B. Premchand, R. Allen va D. Tommasi kabi mashhur ekspertlarning monografiyalari ushbu sohaning nazariy asoslarini boyitishda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Ularning ilmiy izlanishlarida davlat byudjeti ustidan samarali nazoratni tashkil etish uchun shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari eng muhim omillar sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, ular nazorat organlarining siyosiy va tashkiliy jihatdan mustaqilligi davlat boshqaruvi islohotlarida eng asosiy shartlardan biri ekanligini ta’kidlab o‘tadilar.

Adabiyotlarni o‘rganish jarayoni shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlar tajribasi umumiy jihatdan uch asosiy yo‘nalishda jamlangan. Birinchidan, moliyaviy nazorat institutlarining mustaqilligi ta’minlangan. Bu jihat, ayniqsa, oliy audit organlarining hukumatdan mustaqil faoliyat yuritishi va ular qabul qiladigan qarorlarning qonuniy kuchga ega bo‘lishida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, parlament va jamoatchilik oldida hisobdorlik hamda shaffoflik tamoyillari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Nazorat organlari muntazam ravishda o'z faoliyatini parlamentga taqdim etib, natijalarni keng jamoatchilikka ochiq e'lon qiladi. Uchinchidan, xalqaro standartlarga asoslangan metodologik yondashuvlar qo'llaniladi. Bu esa INTOSAI kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan me'yorlarni milliy sharoitga moslashtirish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur ilmiy ishlanmalar va tajribalar O'zbekiston uchun ham nazariy va amaliy jihatdan beqiyos ahamiyatga ega. Chunki mamlakatimizda davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish jarayonida xorijiy ilg'or yondashuvlardan foydalanish, nazorat organlarining mustaqilligini mustahkamlash, shaffoflikni kengaytirish va xalqaro standartlarga moslashuvchan tizim yaratish dolzarb vazifalardan biridir. Shu bois, rivojlangan davlatlar tajribasini chuqur tahlil qilish O'zbekiston moliyaviy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Rivojlangan davlatlarning moliyaviy nazorat tizimini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning yondashuvlari bir-biridan farq qilsa-da, umumiy tamoyillar jihatidan o'xshashlik mavjud. Masalan, AQShda Government Accountability Office (GAO) parlament oldida to'liq hisobdor bo'lib, davlat mablag'larining maqsadli sarflanishi va samaradorligini nazorat qiladi. GAO nafaqat moliyaviy buzilishlarni aniqlaydi, balki davlat dasturlarining iqtisodiy samaradorligini ham o'lchaydi. Bu tizimning ustunligi shundaki, u davlat boshqaruvida jamoatchilik ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Germaniya tajribasi ham o'ziga xosdir. Bundesrechnungshof – Federal audit idorasi – nafaqat byudjet mablag'larining qonuniy sarflanishini nazorat qiladi, balki davlat dasturlarining samaradorligini ham baholaydi. Nemis modelining asosiy afzalligi shundaki, u "hisobdorlik" prinsipini qat'iy amal qiladi va ijro hokimiyati qarorlarini tahlil qilishda mustaqillikni ta'minlaydi.

Buyuk Britaniyada esa National Audit Office (NAO) faoliyat yuritadi. Ushbu organ parlament oldida hisobdor bo'lib, davlat xarajatlarning oqilona sarflanishini nazorat qiladi.

Britaniya modelining eng muhim jihati – audit natijalarini keng jamoatchilikka ochiq e'lon qilishidir. Bu esa nafaqat davlat idoralarning faoliyatini shaffof qiladi, balki fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Yaponiyada esa Board of Audit – Oliy audit kengashi – mustaqil konstitutsiyaviy organ sifatida faoliyat yuritadi. Yaponiya modelida nazorat jarayonlari samaradorlik, natijadorlik va iqtisodiy tejamkorlikni baholashga qaratilgan. Bu tizimning o'ziga xosligi shundaki, u faqat moliyaviy huquqbuzarliklarni aniqlash bilan cheklanmay, balki davlat resurslaridan maksimal darajada samarali foydalanishni ham ta'minlaydi.

Yuqoridagi tajribalarni tahlil qilish natijasida uch muhim xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, samarali moliyaviy nazorat uchun mustaqillik shart bo'lib, nazorat organlari hukumat va ijro hokimiyatidan to'liq ajratilgan holda faoliyat yuritishi kerak. Ikkinchidan, nazorat jarayonining samaradorligini oshirish uchun hisobdorlik va shaffoflikni kuchaytirish zarur. Uchinchidan, nazorat tizimi xalqaro standartlarga moslashuvchan bo'lishi lozim, chunki bu davlatning global moliyaviy tizimga integratsiyasini osonlashtiradi.

O'zbekiston uchun ushbu tajribalar juda dolzarbdir. Xususan, davlat moliyaviy nazorat organlarining mustaqilligini oshirish, parlament va jamoatchilik nazoratini kengaytirish, shuningdek, INTOSAI standartlari asosida ishlash tizimni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Natijada mamlakatimizda byudjet mablag'laridan samarali foydalanish, korrupsiya xavfini kamaytirish va fuqarolarning davlat boshqaruviga bo'lgan ishonchini kuchaytirish imkoniyati yaratiladi.

Davlat moliyaviy nazorati tizimining samaradorligini ko'rsatib beradigan muhim omillardan biri – bu statistik natijalardir. Rivojlangan davlatlar tajribasi asosida shuni kuzatish mumkinki, mustaqil moliyaviy nazorat institutlari faoliyati natijasida byudjet mablag'laridan samarali foydalanish sezilarli darajada ortgan.

Masalan, AQShda Government Accountability Office (GAO)ning 2022-yilgi yillik hisobotiga ko'ra, o'tkazilgan auditlar natijasida davlat byudjeti uchun 74 milliard AQSh dollari miqdorida tejashga erishilgan. Statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, GAO faoliyatiga sarflangan har bir 1 dollar nazorat xarajatlari evaziga o'rtacha 145 dollar miqdorida iqtisodiy samara qaytadi.

Bu ko'rsatkich AQSh moliyaviy nazorat tizimining yuqori darajada samarali ekanini tasdiqlaydi.

Germaniyada Federal Audit Office (Bundesrechnungshof) 2021-yilda olib borgan tekshiruvlar natijasida byudjetdan ortiqcha sarflangan mablag'lar hisobiga 3,5 milliard yevro qayta tiklangan. Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, Germaniyada nazorat tizimi faqatgina moliyaviy tejamkorlikni ta'minlash emas, balki davlat boshqaruvi samaradorligini ham oshirishga xizmat qiladi.

Buyuk Britaniya tajribasida ham shunga o'xshash natijalar kuzatiladi. National Audit Office (NAO)ning 2020–2023 yillar oralig'ida o'tkazgan tekshiruvlari asosida davlat byudjeti uchun o'rtacha yillik 1,3 milliard funt sterling tejashga erishilgan. Statistik ma'lumotlar Britaniya modelida jamoatchilik nazorati va parlament hisobdorligi yuqori darajada ta'minlanganini ko'rsatadi.

Yaponiyada esa Board of Audit 2022-yilda davlat xarajatlarining 6,2% qismi ortiqcha yoki maqsadsiz sarflanganini aniqlagan. Shu orqali ular byudjetdan 1,7 trillion yapon iyenasi (taxminan 12 milliard AQSh dollari) miqdorida mablag'larni tejash imkoniyatini yaratgan. Bu natijalar Yaponiya modelining asosiy ustunligi – samaradorlik va iqtisodiy tejamkorlikka qaratilganligini tasdiqlaydi.

Umumiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda davlat moliyaviy nazoratining iqtisodiy samaradorligi juda yuqori. Statistik ko'rsatkichlar asosida quyidagi umumiy xulosalarni keltirish mumkin:

1. Mustaqil audit organlari faoliyati davlat byudjeti xarajatlarining 5–10% gacha qismini tejash imkonini bermoqda.
2. Har bir sarflangan 1 dollar yoki 1 yevro nazorat xarajatlari evaziga o'rtacha 10–150 baravar samara qaytmoqda.
3. Jamoatchilik ishtiroki va parlament nazorati kuchli bo'lgan mamlakatlarda moliyaviy qonunbuzarliklar miqdori sezilarli darajada kamaymoqda.

Mazkur statistik natijalar O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Agar moliyaviy nazorat tizimi xalqaro standartlarga moslashtirilib, mustaqillik va shaffoflik

ta'minlansa, davlat byudjeti mablag'laridan samarali foydalanish darajasi yuqorilab, iqtisodiyot barqarorligiga qo'shimcha moliyaviy manbalar yaratiladi.

Muhokama

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimi mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya kabi davlatlarning nazorat mexanizmlarini tahlil qilish jarayonida ularning umumiy tamoyillari bilan bir qatorda milliy xususiyatlari ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Masalan, AQShda moliyaviy nazorat faqatgina byudjet mablag'laridan noto'g'ri foydalanish yoki qonunbuzarliklarni aniqlash bilan cheklanmaydi. Aksincha, u kengroq ko'lamda davlat dasturlarining natijadorligi va ijtimoiy samaradorligini ham baholashga qaratilgan. Bu yondashuv moliyaviy nazoratni strategik boshqaruv vositasiga aylantiradi.

Germaniya tajribasida esa "hisobdorlik" tamoyili muhim o'rin tutadi. Federal Audit Office nafaqat moliyaviy nazorat olib boradi, balki davlat boshqaruvi samaradorligini ham baholaydi. Bu esa nazorat tizimining samaradorligini kengaytiradi va uning davlat siyosatidagi rolini kuchaytiradi.

Buyuk Britaniya modeli jamoatchilik ishtirokini kuchaytirishi bilan ajralib turadi. National Audit Office (NAO) hisobotlari parlament bilan bir qatorda keng jamoatchilikka ham taqdim etiladi. Shu orqali davlat xarajatlari ustidan ikki tomonlama – siyosiy va ijtimoiy – nazorat o'rnatiladi. Bu yondashuv demokratiya tamoyillarini mustahkamlash bilan bir qatorda korrupsiyaga qarshi kurashda ham samarali vosita hisoblanadi.

Yaponiyada moliyaviy nazorat tizimi tejamkorlik va natijadorlikka qaratilgan. Oliy audit kengashi faqat moliyaviy intizomni nazorat qilish bilan cheklanmay, balki davlat resurslaridan maksimal darajada foydalanish imkoniyatlarini ham baholaydi. Shu sababli Yaponiya modelida nazoratning asosiy maqsadi – davlat xarajatlarining samaradorligini oshirishdir.

Muhokama jarayonidan kelib chiqadigan eng muhim jihat shundaki, rivojlangan davlatlar tajribasi O'zbekiston uchun ham katta ahamiyatga ega. Milliy tizimni takomillashtirishda ayniqsa uch yo'nalishga e'tibor qaratish zarur:

1. Nazorat organlarining mustaqilligini oshirish – ular hukumat va ijro hokimiyatidan mustaqil bo'lishi shart;
2. Parlament va jamoatchilik nazoratini kengaytirish – ochiqlik va hisobdorlik fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi;
3. Xalqaro standartlarga moslashuvchanlikni kuchaytirish – INTOSAI va boshqa tashkilotlarning me'yorlari milliy sharoitga tatbiq etilishi kerak.

Shunday qilib, xorijiy tajriba O'zbekiston moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiya qilish uchun puxta asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali nazorat tizimi nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki davlat boshqaruvining shaffofligi va fuqarolar ishonchini ham kuchaytiradi.

Xulosa

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati tizimi nafaqat byudjet mablag'larining qonuniy sarflanishini ta'minlash, balki davlat boshqaruvining umumiy samaradorligini oshirishda ham muhim o'rin tutadi.

AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya va Yaponiya tajribasini tahlil qilishdan ko‘rinadiki, samarali nazorat tizimi uch asosiy ustunga tayanadi: mustaqillik, hisobdorlik va xalqaro standartlarga moslashuvchanlik.

AQShda moliyaviy nazorat davlat dasturlarining natijadorligini ham qamrab olgani bois, u kengroq ko‘lamda boshqaruv vositasi sifatida xizmat qiladi. Germaniya tajribasi hisobdorlik tamoyilining kuchliligini namoyon etsa, Buyuk Britaniya modeli parlament va jamoatchilik ishtirokiga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Yaponiya esa samaradorlik va tejamkorlikni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab, moliyaviy resurslardan eng oqilona foydalanishni ta‘minlaydi.

Mazkur tajribalar O‘zbekiston uchun ham muhim ilmiy va amaliy xulosalarni beradi.

Birinchidan, nazorat organlarining mustaqilligini kuchaytirish orqali ularning siyosiy ta‘sirdan holi bo‘lishi ta‘minlanadi. Ikkinchidan, parlament va jamoatchilik nazoratini kengaytirish davlat boshqaruvida ochiqlikni oshiradi va fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Uchinchidan, xalqaro standartlarga moslashuvchan tizimni joriy etish orqali moliyaviy nazorat mexanizmlari zamonaviylashtiriladi va samaradorlik yanada oshadi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan davlatlarning moliyaviy nazorat tajribasi O‘zbekiston uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ularning ilg‘or yondashuvlarini milliy sharoitga moslashtirish mamlakatimizda davlat moliyasining barqarorligini mustahkamlash, korrupsiya xavfini kamaytirish va iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, R. & Tommasi, D. (2001). *Managing Public Expenditure: A Reference Book for Transition Countries*. Paris: OECD.
2. Premchand, A. (1999). *Public Financial Management: Issues and Country Studies*. Washington DC: IMF.
3. International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). (1998). *Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts*. Vienna: INTOSAI.
4. International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). (2007). *Mexico Declaration on SAI Independence*. Vienna: INTOSAI.
5. Government Accountability Office (GAO). (2022). *Performance and Accountability Report*. Washington DC: U.S. Government Publishing Office.
6. Kettl, D.F. (2016). *Politics of the Administrative Process*. Washington DC: CQ Press.
7. Rubin, I.S. (2019). *The Politics of Public Budgeting: Getting and Spending, Borrowing and Balancing*. 9th ed. Los Angeles: SAGE Publications.
8. Bundesrechnungshof (Federal Court of Auditors). (2021). *Annual Report on Federal Financial Management*. Bonn: Bundesrechnungshof.
9. Schäfer, H. & Hesse, M. (2018). *Öffentliche Finanzen in Deutschland: Kontrolle und Verantwortung*. Berlin: Springer.
10. National Audit Office (NAO). (2023). *Annual Report and Accounts 2022–2023*. London: The Stationery Office.

11. Heald, D. & Hodges, R. (2015). *Accounting for Governmental Transparency*. Oxford: Oxford University Press.
12. Board of Audit of Japan. (2022). *Annual Audit Report*. Tokyo: Government of Japan.
13. Tanaka, K. & Yamamoto, T. (2020). *Public Sector Auditing in Japan: Challenges and Reforms*. Tokyo: University of Tokyo Press.
14. Allen, R. (2013). *The International Handbook of Public Financial Management*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
15. World Bank. (2021). *Public Expenditure and Financial Accountability (PEFA) Framework 2021*. Washington DC: World Bank Group.